

Doktori disszertációjának publikálásakor Bóna István a Gyulavarsánd leletanyagot beépíti a Spirálbuckelgefäße kultúrába.¹³ A könyv, tudományos színvonala folytán, referenciamunkát jelentett és jelent a különböző régészgenerációk számára. Az idő folyamán a Bóna István javasolta Spirálbuckelgefäße kultúra fogalmát a szakemberek átértékelték, de terminológiai szempontból a Gyulavarsánd elnevezés végérvényesen meghonosodott a magyarországi szakirodalomban. A magyarországi mikroregionális régészeti kutatások¹⁴, – ha utalnak is az erdélyi leletanyagra, – nem elemzik azt. A Bóna István által a Gyulavarsánd kultúra törzsterületéhez sorolt északnyugat-erdélyi régió – mondhatni – feledésbe merült.

Ezzel párhuzamosan a román kutatók csak a Ion Nestor által, 1933-ban, bevezetett Otomani kultúra elnevezést használták.

A kérdéskör kutatása a határ mindkét oldalán lényeges eredményeket ért el. Nagyobb ásatások zajlottak a Berettyó és az Ér völgyében valamint a Nagykárolyi-síkságon, de a túl mélyen gyökerező terminológiai zűrzavart – a próbálkozások ellenére¹⁵ – nem sikerült feloldani.

Óvakodnunk kell, a teljes romániai és magyarországi elterjedési terület leletanyagának Otomani vagy Gyulavarsánd kultúra kifejezéssel való jelölésétől, bár a magunk részéről indokoltsága esetén el tudnánk fogadni bármelyiket. Nem tartjuk kizártnak, az Otomani és Gyulavarsánd kultúrák azonosságát, de a két kultúra régészeti hagyatékának elemzése, jelenleg, nem teszi lehetővé ennek bizonyítását, mindössze rokoníthatóságot enged meg. A romániai és magyarországi régészek által alkalmazott terminológia eltéréseinek végső megoldásáig, – úgy véljük, – a régészeti leletanyag által megengedett és a két különböző régészeti iskola hagyományainak is megfelelő Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum elnevezést kellene elfogadnunk. Abban az esetben, ha a további kutatások nem bizonyítják a két kultúra azonosságát, szükségessé válik a terminológia újraértékelése.

Mi a tell?

A tell arab szó és a közel-keleti szóhasználatban kiemelkedést, dombot jelent. A kifejezés szakirodalmi használatának úttörői, a francia régészek által már 1906-tól alkalmazott terminológia mindössze csak a második világháború után válik általánossá.¹⁶ A XIX. század végén tevékenykedő magyar régészek *terramarék*nak nevezik a Magyar Alföld halomszerű településeit.¹⁷ Méltatlan lenne

ziehungsweise die auch in Ungarn in weiterem Kreis verfolgbare „Kultur“ als Gyulavarsánd-Kultur.¹¹ Aufgrund von Roska verwenden Banner János und Bóna István die Bezeichnung Gyulavarsánd-Gruppe beziehungsweise -Kultur in der ungarischen Fachliteratur. Neben eventuellen subjektiven Aspekten des Verwendens der Bezeichnung Gyulavarsánd könnte die Wahl als logisch erscheinen, wenn die Veröffentlichung der Tellmonographie von Békés gleich nach der Beendigung der Ausgrabungen und nicht im Jahre 1974 stattgefunden wäre. Bis 1958 stammten von Gyulavarsánd die meisten und am besten dokumentierte archäologische Fundmateriale. Inzwischen führt ab 1958 Ordentlich Ivan die Freilegungen von Otomani-Várhegyi (Érotomány) fort und im Spiegel der neuen Forschungen erfasst Ion Nestor seine zusammenfassende Studie im geschichtlichen Handbuch Rumäniens, was die Otomani-Kultur angeht.¹² Die kompliziert erscheinende terminologische Frage fand eine relativ einfache Lösung. Beim publizieren der Tellmonographie von Békés lässt Banner János die Publikationen nach dem Jahre 1967 in Rumänien außer Acht und ordnet die Siedlung in die Gyulavarsánd-Kultur ein. All diese hatten als Ergebnis das Auftreten einer interessanten Situation: Banner benannte eine die sich auf dem Gebiet Ungarns befindende Kultur mit dem ungarischen Namen einer rumänischen Fundstelle. Im Gegensatz zu ihm konnte Roska Márton den Namen Gyulavarsánd vorschlagen, da im Jahre 1941 die Siedlung noch Ungarn angehörte.

Als Bóna István seine Doktorarbeit publizierte, baute er das Fundmaterial von Gyulavarsánd in die Kultur der Spirálbuckelgefäße ein.¹³ Das Buch, stellte und stellt für die verschiedenen Archäologengenerationen dank seinem wissenschaftlichen Niveau eine Referenzarbeit dar. Während jener Zeit haben die Fachleute den von Bóna István vorgeschlagenen Begriff der Kultur der Spirálbuckelgefäße umgewertet, aber aus terminologischer Hinsicht hat sich die Benennung Gyulavarsánd in der Fachliteratur von Ungarn endgültig verankert. Die mikroregionalen archäologischen Forschungen von Ungarn¹⁴, – auch wenn sie sich auf das siebenbürgische Fundmaterial beziehen, – analysieren diese nicht. Die nordwestliche Region Siebenbürgens, die von Bóna István zum Grundgebiet der Gyulavarsánd-Kultur gezählt wurde – kann man sagen – ist vergessen worden.

Parallel dazu haben die rumänischen Forscher nur die von Ion Nestor im Jahre 1933 eingeführte Bezeichnung der Otomani-Kultur verwendet.

Die Erforschung des Fragenkreises hat an beiden Seiten der Grenze wichtige Ergebnisse erzielt. Größere Ausgrabungen fanden im Barcău-Tal (Berettyó-Tal) und im Eriul-Tal (Ér-Tal), sowie auf der Carei-Ebene

azonban ennek okán kárhozzátunk a magyar archeológia és ősrégészet megeremtőit. A komoly szakmai munkát példázza, hogy az 1876-ban Magyarországon rendezett VIII. Nemzetközi Ős- és Koratörténeti Kongresszus alkalmával megtekintett régészeti feltárások szemléjekor a résztvevők a Tószegi tell ásátásait is megtekinthetik. A századforduló után, 1906-ban kezdődő Márton Lajos vezette tószegi régészeti kutatások pedig nem csak a kor követelményei szerint nevezhetők módszeresnek és modernnek, annak ellenére, hogy a kutató szintén *terramarénak* nevezi a Tószeg-Laposhalom települését.¹⁸

Az 1876-os régészeti kongresszus hatására megindult nagyobb arányú terepmunka, az egymással ebben versengő vidéki múzeumok és történeti társaságok tevékenysége meghozta gyümölcsét. Ifj. Gyalokay Lajos, Cséplő Péter és Bölöny János gyűjtései illetve Osváth Pál, Hampel József, Zoltai Lajos és a nyugalomba vonulása után (kb. 1882-től) a nagyváradi lakóssá vált Rómer Floris tevékenysége nyomán a századforduló első harmadára olyan Berettyó- és Ér völgyi tellek és többretegű telepek váltak ismertté mint: a Szalacs-Vida domb, Mezőterem-Kendereshalom, Nagykároly-Bobáld, Bakonszeg-Csapszékpart, vagy a Biharszentjános-Klastromdomb, Ottomány-Földvár és Érkörtvélyes-Égetőhegy. Az említett telepeket a kutatás többnyire földváraknak nevezte.¹⁹ Az ásátások és a különböző gyűjtésekből származó leletek folyamatos feldolgozásának köszönhetően a XX. század harmincas éveinek végére már számottevő, sok esetben mindmáig érvényes ismeretanyag halmozódott fel. Ekkor az észak-itáliai *terramarék* és az alföldi halmok hasonlóságával kapcsolatos kételyeit már 1912-ben megfogalmazó Roska Márton²⁰ és ezek kisázsiai párhuzamait először felvető Tompa Ferenc²¹ az alföldi telket a folyamatos és intenzív egy helyben lakás eredményének tekinti. Valószínűleg Tompa hatására nevezi Patay Pál telkeknek a pécskai és tószegi bronzkori településeket.²²

A második világháborút követő rendszerváltás, a tudományos élet szovjet mintára történő átszervezése, a politikai helyzethez való szükségyszerű alkalmazkodás számos negatívuma ellenére az ötvenes évektől kezdődően mind Romániában mind Magyarországon több nagyobb léptékű régészeti feltárás intézményi és pénzügyi kereteit biztosította. A Békés-Városerdő, Otomani-Várhegy és Földvár vagy Székudvar-Cävajdia telepek (stb.) ásátásait illetve Banner János, Dorin Popescu, Bóna István és Ordentlich Iván munkásságát követően válik általánossá a földrajzi környezetükből kiemelkedő többretegű őskori telepek tellnek nevezése, és a tell fogalom használata.²³

Nem áll szándékunkban áttekinteni a tell elnevezés szaknyelvben való meghonosodásának további stáció-

(Nagykárolyi-Ebene) statt, aber das zu tief verwurzelte terminologische Durcheinander – trotz der Versuche¹⁵ – konnte nicht beseitigt werden.

Wir sollten vermeiden das ganze Fundmaterial auf allen verbreiteten Gebieten in Rumänien und Ungarn als Otomani-Kultur oder Gyulavarsánd-Kultur zu bezeichnen, obwohl unsererseits im begründeten Fall jede der beiden Varianten annehmbar wäre. Es ist nicht auszuschließen, dass die Otomani-Kultur und Gyulavarsánd-Kultur die gleichen sind, aber die Auswertung der archäologischen Funde beider Kulturen erlaubt momentan kein Beweisen dieser Tatsache, es ist nur die Hypothese ihrer Verwandtschaft möglich. Bis zur endgültigen Lösung der terminologischen Unterschiede, die von rumänischen und ungarischen Forschern verwendet werden, – sollte unserer Meinung nach, – die vom archäologischen Fundmaterial erlaubte und den Traditionen beider archäologischen Schulen entsprechende Bezeichnung als Kulturkomplex von Otomani-Gyulavarsánd akzeptiert werden. Wenn die weiteren Forschungen die Gleichheit der beiden Kulturen nicht beweisen können, erscheint die Notwendigkeit der Neuwertung der Terminologie.

Was ist ein Tell?

Der Tell ist ein arabisches Wort und bezeichnet in naheöstlicher Wortdeutung eine Abhebung, einen Hügel. Die ab 1906 zuerst von französischen Archäologen verwendete Terminologie für diesen Begriff in der Fachliteratur, wird erst nach dem zweiten Weltkrieg allgemein verwendet.¹⁶ Die ungarischen Archäologen bezeichnen am Ende des 19. Jahrhunderts als *Terramaren* die hügelartigen Siedlungen auf der Ungarischen Tiefebene.¹⁷ Es wäre aber unwürdig deswegen die Begründer der ungarischen Archäologie und Urarchäologie zu verurteilen. Als Beispiel für die ernste Facharbeit konnten die Teilnehmer, an dem im Jahre 1876 in Ungarn veranstalteten VIII. Internationalen Kongress der Ur- und Frühzeitgeschichte während der Inspektion der archäologischen Freilegungen auch die Ausgrabungen des Tells Tószeg besichtigten. Nach der Jahrhundertwende, im Jahre 1906 begonnene, unter Leitung von Márton Lajos laufende archäologische Forschungen von Tószeg können nicht nur laut dem Zeitgeist als systematisch und modern beschrieben werden, obwohl der Forscher die Siedlung in Tószeg-Laposhalom auch als *Terramaren* bezeichnet.¹⁸

Als Wirkung des archäologischen Kongresses im Jahre 1876 begann eine große Terrainarbeit, die örtli-

it.²⁴ Rá kell mutatnunk azonban, hogy a mára már divatos kifejezés romániai és magyarországi szakirodalmi alkalmazását még mindig fogalmi és terminológiai zűrzavar övezi. A kérdés rendszerezésére tett próbálkozások ellenére²⁵ a kutatás a legtöbb többrétegű erődített települést tellnek nevezi. Véleményünk szerint ezek a sajátos (legalább három településszintet számláló és egyméteres alsó rétegvastagság-határral rendelkező) többnyire erődített telepek egy-egy mikrorégió gazdasági-, kereskedelmi- és hatalmi központját jelentették.²⁶ Az őket körülvevő területeken ún. szatellit-települések gyűréjét figyelhetjük meg. Ezt a szituációt tükrözi a Nagykároly-Bobáld is, ahol a tell telep körül öt – a központi településsel egykorú – nyílt települést azonosítottunk. A Kárpát-medence tell telepeinek méretei sokkal szerényebbek hosszabb ideig lakott keleti társaikénál, hiszen a talajképződés folyamatának biológiai, kémiai, fizikai és természeti feltételei (eltérő nyersanyagok, éghajlat, domborzati és vízrajzi viszonyok), illetve az antropogén rétegek lerakódásának körülményei egyaránt eltérőek. Az utóbbit kiválóan példázza, hogy a keleten napjainkban is alkalmazott – kőalapot és a napon szárított téglát használó – építkezési technika, térségünkben jóval szerényebb, sövényfalas, gerendavázis szerkezetű építményekkel helyettesítődik. Az éles különbségek ellenére azonban ugyanarról a folyamatról van szó: egy közösség huzamosabb, folyamatos egyhelyben lakása által lezajlott intenzív antropogén réteggépződési folyamat és egy hierarchizált társadalmi berendezkedés, valamint az ehhez társuló sajátos gazdasági és ideológiai rendszer együttesen jelenti a tellt.

A Nagykároly-Bobáld tell földrajzi elhelyezkedése és természeti környezete:

Nagykároly városa a mai Szatmár megye nyugati részén, a nevét viselő síkságon fekszik. (1. kép) A Nagykárolyi-síkság a Nyírség keleti felén húzódik, tengerszint feletti átlagmagassága 150–160 m, mintegy 30–40 méteres szintkülönbséggel magasodva a vele szomszédos Ér síksága fölé. A vizsgált régiót egykor keleti oldalán az Ér-síkság kontinentális dűneközeibe ékelődött lápos terület, a Vermes mocsár, nyugatról a Kraszna mocsaras árterülete, míg északkeletről – az 1890-es lecsapolásáig, a maga 400 km²-ével, Európa legnagyobb eutróf mocsara, – az Ecsedi-láp határolta.²⁷ A Tisza, Szamos és a Kraszna folyók a jégkorszak végén kialakult – dűneközi mocsarakkal és kisebb nyílt vizekkel tarkított, pataktól

chen Museen und geschichtlichen Gesellschaften wett-eiferten miteinander und ihre Tätigkeit erbrachte Resultate. Die Sammlungen von Ifj. Gyalokay Lajos (der Junge), Cséplő Péter und Bölöny János, beziehungsweise diejenige von Osváth Pál, Hampel József, Zoltai Lajos und für seine Tätigkeit nach seiner Pensionierung bekannt gewordener Rómer Floris (etwa ab 1882), der nachher Bewohner von Oradea (Nagyvárad) geworden ist, wurden im ersten Drittel der Jahrhundertwende mehrere Tellsiedlungen im Barcău-Tal (Berettyó) und im Eriul-Tal (Ér) bekannt, mit solchen mehrschichtigen Siedlungen wie: der Hügel Sălăcea-Vida (Szalacs-Vida), Tiream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom), die Hügel von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld), Bakonszeg-Csapszékpart, oder Sântion-Klastromdomb (Biharszentjános-Klastromdomb), Otomani-Földvár (Ottomány-Földvár) und Curtuiuşeni-Égetőhegy (Érkörtvélyes-Égetőhegy). Die genannten Siedlungen wurden in der Forschung meistens als Turmhügelburg (Motte) bezeichnet.¹⁹ Dank der Ausgrabungen und der systematischen Verarbeitung der Funde aus verschiedenen Sammlungen häuften sich bis zum Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts bereits zahlreiche, in vielen Fällen bis heute gültige Wissensmateriale. Dann beschreibt Roska Márton bereits 1912 seine Zweifel betreffend die Ähnlichkeit der *Terramaren* von Norditalien und die Bodenerhebungen der Tiefebene²⁰ und die Ähnlichkeiten zu den kleinasiatischen Tellsiedlungen werden zuerst von Tompa Ferenc formuliert²¹ und so werden die Tellsiedlungen der Tiefebene als Ergebnis eines ständigen und intensiven Wohnens an einem Ort betrachtet. Wahrscheinlich kennzeichnet Patay Pál beeinflusst von Tompa die bronzzeitlichen Siedlungen in Pécska und Tószeg als Tellsiedlungen.²²

Die Systemwandlung nach dem zweiten Weltkrieg, das Umorganisieren des wissenschaftlichen Lebens nach sowjetischem Muster, die notwendige Anpassung an die politische Lage sicherte ab den fünfziger Jahren trotz seiner zahlreichen negativen Aspekte sowohl in Rumänien als auch in Ungarn die institutionelle und finanzielle Grundlage für mehrere großzügige archäologische Freilegungen. Nach Ausgrabung der Siedlungen von Békés-Városerdő, Otomani-Cetate (Várhegy) und Cetatea de pământ (Földvár) oder Socodor (Székudvar)-Căvăjdia (usw.) beziehungsweise dank der Tätigkeit von Banner János, Dorin Popescu, Bóna István und Ordentlich Iván erscheint die Verwendung der Bezeichnung „Tell“, für die aus ihrer geographischen Umgebung hervorragenden mehrschichtigen urzeitlichen Siedlungen, und der Tell als Begriff wird verallgemeinert.²³

Wir beabsichtigen nicht weitere Stationen der Einbürgerung des Begriffs Tell in der Fachsprache durch-